

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS

ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO

POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

8-A/2012

ZESZYT 30

ROK 109

ISSUE 30

YEAR 109

DOROTA SIKORA*

„WILANOWSKI OGRÓD WŁOSKI” – RZECZ O UŻYTKOWO-OZDOBNYM CHARAKTERZE OGRODU JANA III SOBIESKIEGO

„THE ITALIAN WILANÓW GARDEN” – THE UTILITY AND ORNAMENTAL CHARACTER OF THE JAN III SOBIESKI'S GARDEN

Streszczenie

Sztuka ogrodowa bliska była osobie Jana III Sobieskiego. Wiele XVII-wiecznych europejskich idei projektowych i praktycznych rozwiązań realizacyjnych znalazło swoje odbicie w królewskim Ogródku Wilanowskim, stanowiącym polską interpretację ogrodu włoskiego, łączącą cechy ozdobne z użytkowymi oraz uwzględniającą traktowanie ogrodu jako swoistej kolekcji osobliwości. Na wilanowskich parterach, w najbardziej reprezentacyjnej części ogrodu, rosły róże, lilie czerwone i „inne polne kwiatki”. Tuż obok nich, w bezpośrednim sąsiedztwie patacu, założono Ogrody Fruktyfikujące, gdzie pośród drzew owocowych ustawiano na obsadzonych lawendą marmurowych postumentach gipsowe globusy z mapami Ziemi i nieba. Program użytkowy Ogrodu Wilanowskiego dopełniły oranżeria, figarnia i cieplarnie. Wymownym przykładem połączenia ozdobnego i użytkowego charakteru przestrzeni ogrodowej była Góra Bachusowa, obsadzona winoroślą, z krętą drogą prowadzącą na szczył, zwieńczona rzeźbą Bachusa.

Słowa kluczowe: sztuka ogrodowa, ogrody rezydencjonalne, ogród użytkowy

Abstract

Jan III Sobieski was very interested in garden art. Many of the 17th century European garden design ideas and practical solutions were implemented in Wilanów Garden. But first of all Wilanów Garden was the Polish interpretation of the Italian Villa Garden where the ornamental aspects were as much important as utilitarian ones. The Wilanów Garden had also the character of a collection of curiosities. There were roses, red lilies and other 'field flowers' growing in Wilanów parterres. Just next to them, close to the palace, "Ogrody Fruktyfikujące" (Fruit gardens) were established. There, among the fruit trees, on marble bases, stood the plaster globes with the maps of Earth and sky. The orangeries and the fig house were included in the program of the residence. The good example of the connection of utilitarian and ornamental character of the space was the Bachus Mount, planted with the vine, with the spiral path leading to its top, crowned with the Bachus statue.

Keywords: garden art, residential gardens, utilitarian garden

* Dr Dorota Sikora, Katedra Sztuki Krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

1. WPROWADZENIE

23 kwietnia 1677 r. podwarszawski Milanów zakupił dla Jana III Sobieskiego Marek Matczyński. Rozpoczęło to ważny etap rozwoju tej miejscowości, przemianowanej na Villa Nova, a następnie Wilanów, w której zlokalizowano jedną z siedzib Sobieskich. Zgodnie z podpisaną 21 września 1678 r. „assekuracją” Sobieski w momencie kupna zastał pałac w murach dopiero co zaczęty, który dla swej wygody postanowił wykończyć ogród i insze budynki wystawić, poddanych założyć i osadzić¹.

Królewska rezydencja była polską interpretacją idei podmiejskiej willi włoskiej, z wyraźnymi również wpływami francuskimi. Obejmowała pałac, dziedzińce wstępny i honorowy, tarasowy ogród, dwa pasma ogrodów użytkowo-ozdobnych – tzw. Ogrody Fruktyfikujące, ogród wokół Góry Bachusowej, folwark położony na południe od pałacu i zwierzyniec królewski na wschodnim brzegu Jeziora Wilanowskiego. Programowo rezydencja wilanowska w pełni zatem odpowiadała pojęciu włoskiej willi, którą następująco charakteryzuje Małgorzata Szafrąńska:

Wiejskie siedziby obejmowały, obok ‚domu pańskiego’, kilka rodzajów ogrodów i przestrzeni ogrodowo urządzonych. Uzupełniały je dziedzińce gospodarcze, otaczające łąki, winnice i pastwiska, nad stawami rybnymi rosły plantacje wierzb. W pobliżu mogła płynąć rzeka, a horyzont stanowił park – leśny zwierzyniec do polowań².

2. UKŁAD PRZESTRZENNY

Ozdobno-użytkowy charakter przestrzeni wokół pałacu czytelny był już w momencie wkroczenia na pałacowe dziedzińce. Główny wjazd na teren rezydencji prowadził przez mostek przerzucony nad fosą i monumentalną kamienną bramę. Brama ta, wznoszona od połowy września do połowy listopada 1681 r.³, uzyskała niezwykle reprezentacyjną oprawę. Jej filary zostały zwieńczone wyobrażeniami Marsa i bogini Pax – mającymi za zadanie gloryfikować właściciela rezydencji i wskazywać na wartości, jakim hołdował.

Brama pozostawała w silnym kontraście z przestrzenią pierwszego z dziedzińców *avant-cour* o wyraźnie użytkowym charakterze. Od północy i południa ramowały go drewniane stajnie i spichlerze⁴, połączone wspartymi na filarach podcieniami. Należy jednak podkreślić, że budowle te ustawiono symetrycznie względem pałacowej osi.

Charakter przestrzeni zmieniał się przy wjeździe na dziedzińiec honorowy. *Cour d'honneur* oddzielony był od *avant-cour* ozdobnym ogrodzeniem z bramą na pałacowej osi oraz z bramkami bocznymi przy spichrzach. Ogrodzenie to składało się z ozdobionych płaskorzeźbami kamiennych słupów oraz słupów drewnianych. Ażurowe, wykonane z prętów przęta ogrodzenia dekorowały korony królewskie i herbowe tarcze Sobieskich⁵. Dziedzińiec honorowy zamykała od wschodu bryła pałacu. Na jej tle ustawione były figury sfinksów: *W samym dziedzińcu Dwie Statui Siedzące na piedestałach Kamiennych naprzeciwko siebie zwane Sphinges⁶.*

Ogród Wilanowski powstawał równolegle z budową pałacu. Tu, podobnie jak na dziedzińcach, mieszały się enklawy o różnym charakterze. Niewątpliwie najbardziej

¹ W. Fijałkowski, J. Cydzik, *Wilanów*, Warszawa 1975, s. 9.

² M. Szafrąńska, *Ogrody humanistów*, [w:] M. Szafrąńska (red.), *Ogród. Forma, symbol, marzenie*, Warszawa 1998.

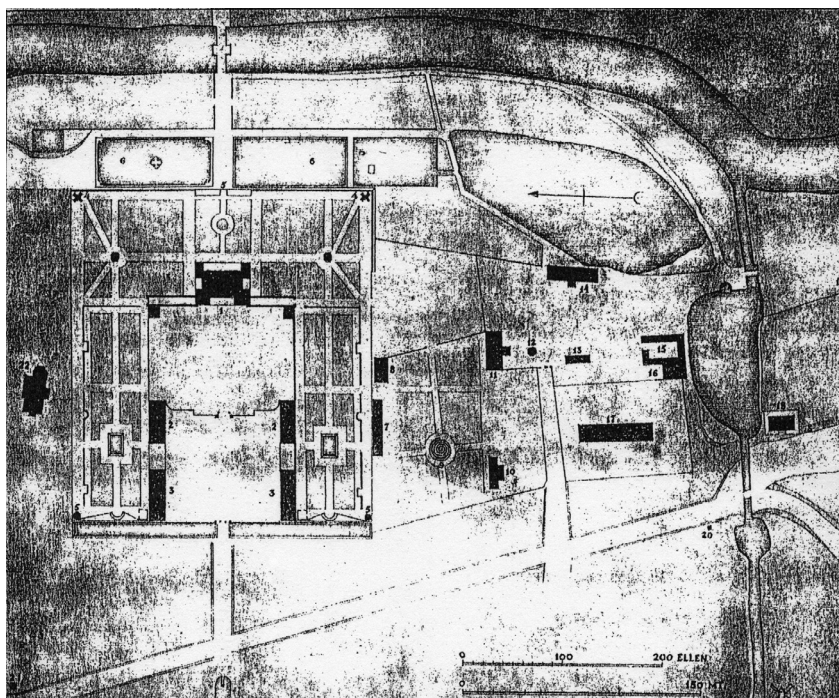
³ J. Starzyński, *Dzieje budowy pałacu za Jana III*, 1976, s. 33.

⁴ Stajnie i spichlerze zaznaczone w legendzie planu Wilanowa z 1682 r. (tzw. plan Adolfa Boya) w odrzynie Gerarda Ciołka.

⁵ J. Starzyński, *op. cit.*, s.34. Starzyński, opisując ogrodzenie oddzielające dziedzińce, korzystał z inwentarza z 1743 r., który sponął w czasie powstania warszawskiego. W opinii Starzyńskiego ogrodzenie to przetrwało do 1743 r. w mało zmienionej formie.

⁶ *Connotacja Statui marmuru Kararskiego j innych rzeczy w Willanowie pobranych a 17 August 1707*. AGAD, AR, dz. X, papiery Sobieskich, akta niesygnowane.

reprezentacyjną jego częścią stał się położony na wschód od pałacu taras górny o wymiarach 184,5 m x 59 m. Wypełniono go czternaście kwaterek, z czego cztery największe miały kształt prostokątów, dwie centralne – prostokątów z wycięciem dopasowanym do okrągłego elementu, interpretowanego wstępnie jako fontanna⁷, osiem skrajnych – kształt trójkątów. Pomiedzy kwaterami przebiegały ścieżki ogrodowe o zróżnicowanej szerokości. Część centralną tarasu górnego, między korpusem głównym pałacu a zejściem do ogrodu dolnego, wykonano z cegły ułożonej we wzór jodełki⁸. Dwa kompozycyjnie najważniejsze skrzyżowania ścieżek – w części południowej i północnej tarasu górnego – zaakcentowano najprawdopodobniej fontannami⁹. Z kolei w narożnikach tarasu górnego wzniesiono bogato zdobione drewniane pawilony ogrodowe o marmurowych posadzkach i złożonych dachach.

Il. 1. Plan sytuacyjny Wilanowa z 1682 r., odrys planu A. Boya, reprod. J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, „Studja do dziejów sztuki w Polsce”, Skład Główny w Kasie im. Mianowskiego, t. 5, 1933, s. 25, ryc. 15

Ill. 1. The general plan of Wilanów, 1682, the copy of A. Boy's plan, reproduced in: J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, „Studja do dziejów sztuki w Polsce”, published by Kasa im. Mianowskiego, vol. 5, 1933, p. 25, ill. 15

⁷ Brak bezpośrednich dowodów na istnienie fontanny w tym miejscu. Wiadomo, że w Ogrodzie Wilanowskim istniała w czasach Sobieskiego fontanna lub fontanny, lecz nie mamy danych na temat ich lokalizacji. Kolisty kształt, widoczny na planie z 1682 r., interpretowany jest jako fontanna na podstawie analogii z innymi ogrodami z tego samego okresu, choć nie do końca udało się ten fakt potwierdzić archeologicznie.

⁸ Duże fragmenty tej nawierzchni zostały odstonięte w trakcie badań archeologicznych prowadzonych na terenie Ogródu Wilanowskiego przez KOBIDZ (obecnie NID) pod kierunkiem A. Gotembnika.

⁹ W trakcie badań archeologicznych na tarasie górnym, prowadzonych w 2006 i 2007 r. przez KOBIDZ (pod kierunkiem A. Gotembnika), na skrzyżowaniu alejek ogrodowych tarasu górnego, znaleziono relikty fundamentów dwóch budowli ogrodowych, do których instalacją drewnianą była doprowadzona od strony folwarku woda. Budowle te musiały być zatem fontannami lub innymi elementami architektury ogrodowej, funkcjonującymi z wykorzystaniem wody.

Ogród Jana III był dekorowany rzeźbami i wazami ustawionymi na marmurowych postumentach, prawdopodobnie w kolorze czerwonym¹⁰. Rzeźby wykonane były z marmuru karraryjskiego¹¹ lub też ołowiane, złożone, pochodzące z gdańskiej ludwisarni Richtera. Kompozycja ogrodu była symetryczna względem centralnej osi wilanowskiej rezydencji.

Na teren tarasu górnego prowadziło kilka reprezentacyjnych wejść: bezpośrednio z apartamentów królewskich, na zakończeniach pałacowych galerii oraz przez tuki triumfalne w tych galeriach, określane przez Augustyna Locciego „Ingresem Ogrodowym”¹².

Taras górny skomunikowany był z dolnym rozbudowanym ciągiem rozbieżnych kamiennych schodów z umieszczoną pod nimi grotą. Taras dolny w czasach Sobieskiego zawierał wiele elementów typowych dla XVII-wiecznego ogrodu włoskiego. Znajdowała się tu grotka, mur oporowy z niszami, przygotowanymi prawdopodobnie do umieszczenia w nich dekoracji rzeźbiarskiej, trzy prostokątne sadzawki, połączone ze stawem, w tym jedna z wyspą¹³ (nawiązanie do włoskiej tradycji *isoletta*), dwie kwatery obrzeżone żywopłotem, usytuowane nad Jeziorem Wilanowskim.

W bezpośrednim sąsiedztwie tej wybitnie reprezentacyjnej przestrzeni znajdowały się dwa Ogrody Fruktyfikujące, o użytkowo-ozdobnym charakterze. Na uwagę zasługuje fakt, iż mimo wprowadzenia tu elementów użytkowych, podporządkowano je zasadom kompozycji, obowiązującym w pozostałych częściach ogrodu (osiowość, symetria, podział na kwatery). Ogrody te były wygradzone płotem i formowanym szpalerem drzew. Każdy z nich wypełniarto po sześć kwater, w które wkomponowano prostokątne sadzawki i zamykające je od zachodu grotki. Pewne wyobrażenie o szczegółach urządzenia Ogrodów Fruktyfikujących daje inwentarz Ogrodu Wilanowskiego z 1729 r.¹⁴, jednak nie ma pewności, czy wszystkie wymienione w nim elementy wystroju pochodziły z czasów Jana III. Zgodnie ze wspomnianym inwentarzem kwatery w Ogrodach Fruktyfikujących obsadzone były drzewami owocowymi: grusząmi, jabłoniąmi, śliwami, wiśniami. Pomiedzy nimi rosły krzewy agrestu i porzeczki. Każdą z kwater otoczono obwódka z lawendy. Pod murem znajdowały się brzoskwinie (6 szt.), morele (8 szt.), krzewy winogrodu (24 szt., odmiana winorośli?) i winorośli (89 szt.). W północnym Ogrodzie Fruktyfikującym uprawiano ponadto róże. W obu ogrodach, wśród kwater, umieszczono globusy: *Globus terrestris* z *Mappami* i *kompasami* i *Globus celestis* z *Mappami* i *kompasami*. Elementy te wykonane były z gipsu i ustawione na marmurowych postumentach. W ich bezpośrednim otoczeniu założono po dwa partery wypełnione ornamentem: jeden z nich bukszpanowym, drugi wykonany z lawendy. Zgodnie z inwentarzem z 1729 r. w Ogrodach Fruktyfikujących wykopano również studnie w kwadrat z drzewa dębowego *ocembrowane* z *Wałem do ciągnięcia wody*. Oba ogrody otoczone były w 1729 r. z trzech stron strzyżonymi szpalerami lipowymi¹⁵.

Za szpalerem, przy północnym Ogrodzie Fruktyfikującym, znajdowała się Mogiła Wielka¹⁶. Możliwe, że była to tradycyjna nazwa pozostałości dawnego cmentarza, otaczającego znajdujący się tu kiedyś drewniany kościół. Teren ten również był obsadzony drzewami owocowymi różnych gatunków (łącznie 77 szt.) oraz kasztanami (kasztanowcami? – 14 szt.) i orzechami włoskimi (2 szt.).

¹⁰ Informacja o czerwonych marmurowych postumentach za: W. Fijałkowski, *Królewski Wilanów*, Warszawa b.r.w., s. 108.

¹¹ *Connotacja Statui Marmuru Kararskiego j innych rzeczy w Willanowie pobranych a 17 August 1707, op. cit.*

¹² Listy Augustyna Locciego, pisane do króla Jana III Sobieskiego w sprawach artystycznych w latach 1681-1694, opublikowane w: J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, Warszawa 1976, s. 99.

¹³ *Ibidem*, s. 100.

¹⁴ Inwentarz zamieszczono w: W. Fijałkowski, *op. cit.*

¹⁵ *Ibidem*, s. 205.

¹⁶ *Ibidem*.

Za południowym Ogrodem Fruktyfikującym znajdowało się wyniesienie terenu określane jako Góra Bachusowa, otoczone ogrodem kwaterowym. Na jej szczycie prowadziła w czasach Sobieskiego spiralnie ukształtowana ścieżka. Wzniesienie najprawdopodobniej wieńczyła rzeźba Bachusa¹⁷. Zbocza i zapewne otaczające kwatery obsadzono winoroślą. Na obrzeżach ogrodu przy Górze Bachusowej znajdowały się figarnia, pomarańczarnia, dom ogrodnika i dom podstarościego. Funkcje tych budynków wskazują na mieszany, użytkowo-ozdobny charakter tej części założenia.

W bezpośrednim sąsiedztwie Góry Bachusowej wzniesiono królewski folwark. Zlokalizowano tu: gołębnik, pasiekę, browar, owczarnię, stajnię dla mułów, stodołę, holerndernię i słodownię¹⁸. Dalej, na południowy zachód od folwarku, wybudowano wiatrak.

Kolejnym ważnym elementem XVII-wiecznej topografii terenu, mającym znaczenie zarówno użytkowe, jak i ozdobne, był Potok Służewiecki, wpadający do Jeziora Wilanowskiego, przepływający przez należący do dóbr wilanowskich Służew, łąki wilanowskie, zasilający stawy użytkowe, ozdobne sadzawki w królewskim ogrodzie oraz kanał na pałacowej osi. Części składowe układu wodnego rezydencji wilanowskiej były ściśle ze sobą powiązane, a ich prawidłowe funkcjonowanie miało duże znaczenie dla całości założenia, gdyż dolna jego część była podmokła i okresowo zalewana. W listach Locciego zachowało się wiele wzmianek na temat prac przy umacnianiu i regulowaniu poziomu wody w tutejszych sadzawkach. Z listów wynika także, że miały one nadane imiona, np. Tomasz czy Kazimierzek¹⁹. Część z nich była zadaszona²⁰, a część miała brzegi umocnione darnią²¹.

3. SZATA ROŚLINNA OGRODU WILANOWSKIEGO W CZASACH JANA III SOBIESKIEGO

W królewskim ogrodzie uprawiano zarówno rośliny ozdobne, jak i użytkowe, często w bezpośrednim sąsiedztwie. Była to, jak się wydaje, reguła wszystkich ogrodów Jana III, nawiązująca do XVI- i XVII-wiecznych tendencji w sztuce ogrodowej oraz rodzimego umiłowania sielskości.

Partery stanowiły najbardziej ozdobny element tutejszej szaty roślinnej. Brak przekazów, z czego był wykonany ich ornament. Wiadomo natomiast, że w ogrodzie w Żółtkwi, szczególnie ulubionym przez Sobieskiego, ornament był wykonany z bukszpanu. Jakub Kochanowicz pisał w 1681 r. do ekonoma żółtkiewskiego Wolskiego: *List WMSĆ Pana czytałem Królowi lego Mci, temu się dziwował, że Jonas ogrodnik nie powiedział ile bukszpanu przywieziono, karczochów przestał tylko dwa, jeżeli ich ma więcej, to niech nie psuie, dysz u nas są większe, ale przydadzą się tam podczas bytności Pańskiej, kwatery niech wysadza bukszpanem, sprawiwszy sobie dobrze ziemię, wszak ma dokładny abrys moy podług którego niech wysadza, tylko niech wprzód poczyna od stawów gdzie dwa kliny, my też tam tymczasem nadziejemy jeżeli będzie dobrze, to y ostatek skończy, a jeżeli źle, to się muszą poprawić, a drugie dwie sam rysować będę*²².

W sąsiedztwie parterów wilanowskich posadzono drzewa iglaste. O dwóch jodłach pisał w 1681 r. Augustyn Locci: *Jodły dwie, jedna z iedni, druga z drugiej strony nad podmurowanym Canalem przyięty się znać słusznie ponieważ dotąd*

¹⁷ Zgodnie z hipotezą Wojciecha Fijałkowskiego, wieloletniego dyrektora Muzeum w Wilanowie i badacza tej rezydencji.

¹⁸ Według legendy na odrysie planu A. Boya, autorstwa G. Ciołka.

¹⁹ Listy Augustyna Locciego, op. cit., s. 88.

²⁰ Ibidem, s. 96.

²¹ Ibidem, s. 93.

²² Listy Kochanowicza Jakuba do różnych oficjalistów króla Jana III (1687-1696), AGAD, AR, dz. V, Teka 154, sygn. 6931; wypisy z: KOBIDZ, Teki Łopacińskiego, Arch. Radziwiłłów V Akta Sobieskich, s. 85; list do Wolskiego ekonoma żółtkiewskiego, lipiec 1681, Jaworów.

statkują bez powątpienia y dalszych czasów ponieważ te suchi iusz ominęły²³. Locci w korespondencji z królem we wrześniu 1692 r. ponownie pisał o jodłach i świerkach rosnących, najprawdopodobniej również na tarasie górnym: *Ogród widzę w porządku iak ma być trudno wypisać iak to podmurowanie i zasypanie sadzawek ozdobiło i odżywiło ten ogród, dopiero teraz Jodły i Świerki nad murem reciprocę się nobilituią*²⁴.

W Ogrodzie Wilanowskim czasów Sobieskiego musiało być dużo róż, skoro w 1687 r. opat świętokrzyski pisał do podkanclerzego Szczuki: (...) *w ogrodzie pięknie, ruż gwałt y pięknych, których takowy odór iest iż tak mocny że y w Warszawie WMPanu zaleciamy pociągnąć do prędkiego przybycia do nas*²⁵.

Najpełniejszy opis szaty roślinnej Ogrodu Wilanowskiego czasów Jana III zamieścił w swoim *Diariuszu codziennym* opat paradyski ks. Paweł Sapieha. Z jego opisu wynika, że kwatery ogrodowe obwiedzione były rabatami (*lisztwy*), w których rosły róże, lilie czerwone i „inne polne kwiatki”. Rośliny te na tyle się rozrosły, iż zastąpiły część centralną kwater. Na terenie ogrodu rosły również – traktowane jako

Il. 2. Jan III Sobieski sadzący drzewa, drzeworyt sztorcowy Juliana Schüblera wg zaginionego obrazu W. Gersona, reprodukowany w „Tygodniku Ilustrowanym” w 1871 oraz 1883 r.

Ill. 2. John III Sobieski planting trees, engraving by Julian Schübler, according to the lost painting by W. Gerson, published in „Tygodnik Ilustrowany” in 1871 and in 1883 r.

²³ Listy Augustyna Locciego, *op. cit.*, s. 89.

²⁴ *Ibidem*, s. 104.

²⁵ Listy różnych do Podkanclerzego Szczuki, AGAD, Arch. Potockich, rękopis 17, list 242; wypisy z: KOBIDZ, Teki łopacińskiego, 148/III, s. 18-19.

okazy kolekcyjne – cedry²⁶ i kasztany (prawdopodobnie kasztanowiec?). W ogrodzie znajdowały się również drzewa owocowe: prunelki (śliwki), grusze, jabłonie, w tym również budzące podziw i traktowane jako ewenement jabłonie, określone jako „jabłka moskiewskie”, odznaczające się przezroczystym miąższem, oraz „francuskie”, bezzapachowe. Rosty tu również wiśnie, wino (najprawdopodobniej winorośl), brzoskwinie, morele.

W figarni, cieplarniach i oranżeriach uprawiano figi, migdały, morwy, pomarańcze, cytryny. W opisie opata paradyskiego wspomniano również polecenie dla ogrodnika – Pana Gryna – że *pomarańczarni potrzeba większej*, co może świadczyć o bardzo dużej wadze, jaką przywiązywano wówczas do roślin oranżeriowych, mających w ogrodach XVII stulecia – obok znaczenia użytkowego – również wymowę symboliczną przez nawiązanie do mitycznego Ogrodu Hesperyd. W Ogrodzie Wilanowskim uprawiano również warzywa: melony i karczochy.

Poniżej zamieszczono ten interesujący opis Ogrodu Wilanowskiego autorstwa opata paradyskiego ks. Pawła Sapięhy.

Opisanie Ogrodu Wilanowskiego. Na przedzie bukiety różnych kwiatów tak się rozkrzewiły, że kwatery zastaniają. Kwiatów już mało, ieszcze róże kwitną, lilije czerwone i inne polne kwiaty w lisztwach. **Cedr** od P. Podsk. Wieluńskiego barzo piękny, ma nasienie, także y **prunelki**, co przywieziono tu z Krak[owa?] pięknie się przyeły y puszczaią z siebie latorośle. **Kasztan** ieden od ogrodu, gdzie patzenie, ma dwie szyszki na Owoc, ale okrągłe, iak butony. Grotta pod Wschodami, iako co od spodu zaczynaią, ale trzeba Wschody stawiać, bo deszcz [zmyje] z wapna sklepy. Owoców różnych siła: **gruszek, iabłek, wiszen, sliw, wina, brzoskwiń** [w]całe nie Mont, których w całej Warszawie nie masz, będzie półkope, - **fig, migdałów** sroga moc y **morwy** wielkie. [Gdy?] **melony, karczochy** wielkie, których na pokaz przywozi **jabłka moskiewskie**, w których iądra widać, iak we szkle, tak przezroczyście szczypione z szczepu nierodzajnego Contra regulam ogrodników, gdzie ich z kilkanaście na drzewie.

Jabłka małe francuskie, które zapachu całe nie mają, puste; teraz pierwszy raz te **jabłka Moskiewskie** na tej stronie, gdzie od Olendra ku kwaterom idąc pod samymi prawie **szpalerami**, pod murem od **figarni** sadzone, w dobrze wypranej ziemi modulowana [mozulowana?!] **brzoskwinia morilla** [morele]. **Wino** wielkie od Woiewody Płockiego, co się wszystko poprzyimowało. Brzoskwińów Pestki, co Król JMP. dał od Woiewody Płockiego, poschodziły. **Pomarańczarni** potrzeba większej. **Pomarańcz** prostych nie liczyłem wcale, ale się barzo pięknie poprzyimowały od Dzienuczyka [Genuńczyka?]; co u Nakutych [nazwisko?] mieszka, wzwyż od [...nieczytelnie]; iedne są w pułtrzecia łokcia, drugie we dwa łokcie y Cwierć, w pułtora, różnie [wiśnie?], grobe w pięść, ale barzo piękne są, niektóre wyższe od tej iedney dawney, która iest w Willanowie przy tiw[...?]. **Pomarańcze** y inne kwiaty zrodziły osobiwie. **Cytryny** wielkie, które ieszcze będą rósć, ale strasznie wielkie okrągławe, że [...Cudzoziemcy?] chodzący Imc wcześniej [?], że **pomarańcze** [...] wielkie, powiadaiąc, że u nas niemasz tak wielkich **pomarańcz**. **Pomarańcze** od Dominika krzywe niektóre, odmłodnieją, ale z ciężkością, a to dlatego, że w skrzyni zabiianiem ich gniecione, które się zagrzały, za ciasno włożone były, ieszcze z siebie nie puszczaią, ale prącie zielone. Mnie obiecał ogrodnik kilka migdałowych drzewek, **pomarańczowych y Cytrynowych** flancowanych także y Mont [morw?] wielkich y [kwiatów?], zaczym pisać do Pana Gryna, żeby **figarnią** kazał małą robić²⁷.

²⁶ Cedry i cytrusy były szczególnie cenione w ogrodach baroku jako gatunki, których pochodzenie wywodzono z mitycznego ogrodu Hesperyd. Były uprawiane zarówno w donicach, jak i w gruncie, [za:] M. Azzi Visentini, *Ogród barokowy*, [w:] M. Szafrąńska (red.), *Ogród. Forma, symbol, marzenie*, Warszawa 1998.

²⁷ Manuskrypt ręką własną ks. Pawła Sapięhy Opata Paradyskiego, potem biskupa Żmudzkiego. Diariusz codzienny Anno 1694, AGAD, AR Nieświeżskie, Dz. II, RKP. 60; odpis w: DDN MPW, mat. źródł. 132, k. 179-184, s. 3-4.

4. PODSUMOWANIE

Podwarszawski Wilanów Jana III Sobieskiego, zgodnie z zamysłem jego właściciela, realizował idee podmiejskiej willi, wzorowanej na rozwiązaniach znanych z renesansowej i wczesnobarokowej Italii. Włoskie podmiejskie wille miały charakter ustronia, miejsca, gdzie w domowym zaciszu kwitło życie rodzinne, wypoczywano w bliskim kontakcie z przyrodą i kolekcjonowano dzieła sztuki. Model takiego życia bardzo odpowiadał Sobieskiemu, czemu dał wyraz, nazywając swoją siedzibę Villa Nova. Ogrody stanowiły jedną z pasji Sobieskiego – często określano go mianem króla-ogrodnika. Niezbędnym elementem willi we włoskim rozumieniu były ogrody użytkowe. Nie zabrakło ich i w Wilanowie, a ówczesne archiwalia pokazują, że były one na równi istotne z reprezentacyjnymi fragmentami rezydencji.

LITERATURA

- AZZI VISENTINI M., *Ogród barokowy*, [w:] M. Szafrąńska (red.), *Ogród. Forma, symbol, marzenie. Zamek Królewski*, Warszawa 1998.
- Connotacja Statui marmuru Kararskiego j innych rzeczy w Willanowie pobranych a 17 August 1707*, AGAD, AR, dz. X, papiery Sobieskich, akta niesygnowane.
- FIJAŁKOWSKI W., *Cydzik Jacek, Wilanów*, Warszawa 1975.
- FIJAŁKOWSKI W., *Królewski Wilanów*, Warszawa, [brak roku wydania].
- List do Wolskiego ekonoma żótkiewskiego, 1681, lipiec, Jaworów, Listy. Kochanowicza Jakuba do różnych oficjalistów króla Jana III (1687-1696)*, AGAD, AR, dz. V, Teka 154, sygn. 6931, wypisy z: KOBIDZ, Teki Łopacińskiego, Arch. Radziwiłłów V Akta Sobieskich, s. 85.
- Listy różnych do Podkanclerzego Szczuki, rękopis 17, list 242*, AGAD, Arch. Potockich, wypisy z: NID, Teki Łopacińskiego, 148/III, s.18-19.
- Manuskrypt ręką własną ks. Pawła Sapiehy Opata Paradyskiego, potem biskupa Żmudzkiego. Diariusz codzienny Anno 1694*, AGAD, AR Nieświeskie, Dz. II, RKP. 60, odpis w: DDN MPW, mat. źródł.132, k.179-184 [s.3,4].
- STARZYŃSKI J., *Dzieje budowy pałacu za Jana III*, 1976.
- SZAFRAŃSKA M., *Ogrody humanistów*, [w:] M. Szafrąńska (red.), *Ogród. Forma, symbol, marzenie. Zamek Królewski*, Warszawa 1998.